

KAI KURIŲ FRAZĖS FAKTORIŲ ĮTAKA ŽODŽIŲ ŠLIJIMUI

(Audicinis tyrimas)

VERA MAURICAITĖ

Remdamiesi audicinio eksperimento duomenimis, esame trumpai aptarę, kaip kai kurių žodžių šlijimą veikia skiemėnų skaičius ir funkcinis žodžio reikšmingumas [Mauricaitė, 1984]. Rusų kalbininkė G. Ivanova-Lukjanova, tyrinėdama nepastovaus klitiko – įvardžio – kirčiavimą, pabrėžia tiriamojo žodžio aplinkos svarbą šlijimui. Straipsnio autorė rašo: „Ar įvardis bus kirčiuotas, didelę įtaką turi žodžio su loginiu kirčiu kaimynystė“ [1971, p. 185]. E. Mikalauskaitė teigia, kad sakinio (loginiu) kirčiu „intonuoti žodžiai paprastai turi ryškesnes priegaides, o ne tokie reikšmingi žodžiai net visai netenka savo kirčio – prisišlieja prie greta esančių žodžių“ [1975, p. 82]. Loginis kirtis yra siejamas su sakinio semantika, dažniausiai su aktualiąja sakinio skaida. „Apskritai galima sakyti, kad kalbos vartotojai skaido sakinius žodžiais, remdamiesi prasme, kuri yra žymiai svarbesnis faktorius, negu vadinamieji ribų signalai“ [Зиндер, 1979, с. 250]. Nekirčiuoto žodžio šlijimas prie kirčiuoto yra prasminės, sintaksinės sąsajos fonetinė raiška.

Ribų signalai, arba atvirosios sandūros, yra tyrinėtos ir lietuvių kalboje. Eksperimentais įrodyta, jog lietuvių bendrinė kalba turi ir vidinę, ir išorinę atvirąją sandūrą (Strimaitienė, Girdenis, 1978; Strimaitienė, 1983). Jeigu „auditoriai palyginti dažnokai tariasi išgirdę atvirąją sandūrą ten, kur jos iš tikrųjų nėra“ (Strimaitienė, 1983, p. 64), jeigu „galima kalbėti apie tam tikrą išorės atvirosios sandūros fakultatyvumą“ (ten pat, p. 65), tai žodžių junginys su išorine atvirąja sandūra galėtų turėti tik vieną kirtį, t. y. būti vienu fonologiniu žodžiu. Taigi atviroji sandūra, signalizuodama morfologines ribas ne tik tarp žodžių, bet ir žodžio viduje, matyt, nėra segmentų akcentinio savarankiškumo indikatorius. Atlikdami šį audicinių eksperimentą, kėlėme uždavinį – patyrinti loginio kirčio poveikį akcentiniam šlijimui.

Kalbėjimo tempas yra susijęs su frazės ilgiu – reiškiasi vadinamasis izochroniškumo dėsnis, t. y. tendencija ilgą garsų eilę tarti greičiau negu trumpą/ Цеплятис, 1974, с. 134; Свєрозарова, 1982, с. 47 /. Tad galime manyti, jog ilgesnėse frazėse žodžiai prišlyja labiau.

Remdamiesi mūsų audicinio eksperimento duomenimis, trumpai aptarsime dviejų frazės faktorių – loginio kirčio ir frazės ilgio – poveikį žodžių šlijimui.

Eksperimento medžiaga

Eksperimentui buvo sudarytos kontekstų – situacijų poros, kuriose tiriamieji žodžiai skyrėsi savo parašymu (kartu ar atskirai), o ilgesnės tiriamosios žodžių frazės turėjo skirtingą loginio kirčio vietą. Buvo sudaryti du variantai. Juose poriniai kontekstai sukeisti vietomis. Visos situacijos buvo išdėstytos atsitiktine tvarka.

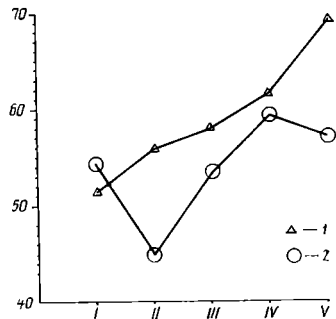
Diktoriai ir įrašas

Tiriamąsias žodžių frazes magnetofoniniam įrašui perskaitė trys diktoriai vyrai (V. R., A. S., A. Z.). Du (V. R., A. S.) dirba radijo diktoriais, A. Z. yra studentas lituanistas. Diktorius V. R. kilęs iš Vilniaus, A. S. – iš Kapsuko r., Igliaukos k., A. Z. – iš Vilkaviškio r., Rutkiškių k. Diktorius A. S. yra ne kartą skaitęs tekstus eksperimentiniams fonetiniams tyrimams. Diktorių amžius nuo 22 iki 44 metų. Įrašas darytas VVPI Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos laboratorijoje. Magnetofonas MEZ-28 A, feromagnetinės juostos judėjimo greitis 381 mm/s. Prieš įrašą diktoriai susipažino su kontekstais-situacijomis. Balsu diktoriai skaitė tik antrąsias kontekstų frazes. Kai kurios frazės buvo perskaitytos ir įrašytos antrą kartą, jeigu atrodė, kad pirmą kartą perskaityta netinkamai. Įrašytos tiriamųjų žodžių frazės buvo reprodukuojamos magnetofonu MEZ-28 A po 3 kartus iš eilės su trumpomis pauzėmis.

Auditoriams buvo išdalytos kortelės, kuriose atsitiktine tvarka surašytos kontekstų-situacijų poros, tiriamųjų žodžių frazės pabrauktos. Auditorių uždavinys – nurodyti skaitmenį (1 arba 2) to konteksto, iš kurio pabrauktąją tiriamųjų žodžių frazę girdi. Audiciniame eksperimente dalyvavo 25 VVPI studentai lituanistai.

Rezultatų analizė

Statistiniam įvertinimui skaičiavome adekvatus suvokimo atsakymų skaičių (%). Gautus rezultatus pavaizdavome grafiškai.

Su loginiu kirčiu (1) ir be jo (2) ištartų tiriamųjų žodžių adekvatus suvokimas (%). Tiriamųjų žodžių frazes (I–V) žr. 1 lent.

Grafike matome, kad beveik visais atvejais geriau atpažįstami tie tiriamieji žodžiai, kurie yra akcentinėje pozicijoje. Akcentinės ir neakcentinės pozicijos adekvačių atsakymų skirtumas galėjo būti atsitiktinis. Šio skirtumo statistinį reikšmingumą įvertiname u kriterijumi [Урбах, 1964, c. 166–171]:

$$u = |\varphi_1 - \varphi_2| \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}}$$

Skaičiavimai atlikti pagal metodiką, kuri aprašyta A. Pakerio straipsnyje (1971, p.22).

1 lentelė. Loginio kirčio įtaka žodžių šlijimui

	Akcentinė pozicija	Neakcentinė pozicija	$u \geq u_p$
I	<i>Reikalavo pokarinės</i> } 51,3% <i>Reikalavo po karinės</i> }	<i>Reikalavo pokarinės</i> } 54,3% <i>Reikalavo po karinės</i> }	0,735 < 1,96
II	<i>Tėsis ikitarybinio</i> } 56% <i>Tėsis iki tarybinio</i> }	<i>Tėsis ikitarybinio</i> } 45% <i>Tėsis iki tarybinio</i> }	2,695 > 2,58
III	<i>Pasakyk: dužus</i> } 58% <i>Pasakyk: du žus</i> }	<i>Pasakyk: dužus</i> } 53,6% <i>Pasakyk: du žus</i> }	1,078 < 1,96
IV	<i>Džiaugiuos antraklase</i> } 61,6% <i>Džiaugiuos antra klase</i> }	<i>Džiaugiuos antraklase</i> } 59,6% <i>Džiaugiuos antra klase</i> }	0,5 < 1,96
V	<i>Perbrėžk pusiaują</i> } 69,6% <i>Perbrėžk pusiau ją</i> }	<i>Perbrėžk pusiaują</i> } 57,3% <i>Perbrėžk pusiau ją</i> }	3,14 > 2,58
	Vidutiniškai 59,3%	Vidutiniškai 54%	2,93 > 2,58

Kiekvienos frazės audicinis atsakymų skaičius (prabos tūris) $n = 150$. Lentelėje nurodomas adekvačių atsakymų kiekis (%). Juodžiau atspausdinti žodžiai turi loginį kirtį. u – akcentinės ir neakcentinės pozicijos adekvačių atsakymų skirtumo reikšmingumo kriterijus. $u_{05} = 1,96$, $u_{01} = 2,58$, $u_{001} = 3,29$.

1 lent. pateikiami suvokimo rezultatai, rodantys, kaip loginis kirtis veikia žodžių šlijimą.

Suskaičiavę adekvačių atsakymų vidurkius, nustatėme, jog jų skirtumas žymiai viršija kritinę (99% tikimybė) reikšmę. Tai rodo, kad auditoriai dėsninai geriau skyrė žodžius, kai šie buvo akcentinėje pozicijoje. Vadinasi, potencialūs klitikai prišlyja silpniau, kai jie yra šalia žodžio, pabrėžto loginiu kirčiu. Ši išvada prieštarauja G. Ivanovs-Lukjanovas nuomonei. Kalbininkė rašo, kad loginiu kirčiu pabrėžtas žodis „tarsi pasiima potencialaus klitiko kirtį, palikdamas klitiką nekirciuotą“ [Иванова-Лукьянова, 1971, c. 185]. Straipsnio autorė taip teigia, lygindama vienskiemenį įvardį su dviskiemeniu įvardžiu, t. y. neatsižvelgdama į skiemenų skaičiaus skirtumo faktorių. Mūsų duomenimis, tiriamųjų žodžių poras su vienskiemeniu įvardžiu *ją* greta loginiu kirčiu pabrėžto žodžio adekvačiai suvokė 69,6% ($u = 1,974 > 1,96$) au-

ditorių, o greta neakcentuoto žodžio šios tiriamosios žodžių poros buvo adekvačiai atpažintos 57,3% ($u=1,717 < 1,96$) auditorių. Teisingų atsakymų skaičiaus skirtumas, kaip rodo u kriterijus ($u=3,14 > 2,58$), yra reikšmingas. Taigi loginiu kirčiu pabrėžtas žodis paryškina greta esančio vienskiemenio įvardžio tarimą. Tiriamųjų frazių, kuriose yra dviskiemenis prielinksnis *iki*, akcentinės ir neakcentinės tiriamųjų žodžių pozicijos adekvačių atsakymų kiekis taip pat reikšmingai skiriasi 99% patikimumu ($u=2,695 > 2,58$). Vadinasi, prielinksnis *iki* rečiau gali būti proklitikas šalia žodžio su loginiu kirčiu, o dažniau – šalia žodžio, kuris yra neakcentinėje pozicijoje. Loginiu kirčiu pabrėžtas žodis vėlgi, kaip ir vienskiemenio įvardžio atveju, paryškina greta esančio potencialaus klitiko tarimą – taip fonetiškai išreiškiamą dviejų žodžių prasminę, sintaksinę sąsają. Kitų tiriamųjų žodžių – vienskiemenio prielinksnio *po*, vienskiemenio skaitvardžio *du* ir dviskiemenio skaitvardžio *antra* – atveju negalime paneigti nulinės hipotezės (H_0), nes $u < 1,96$. Skaitvardis *antra* dėl skiemenų skaičiaus bei funkcinio reikšmingumo faktoriaus ir akcentinėje, ir neakcentinėje pozicijoje nelabai šlyja. Neakcentinės pozicijos adekvačių atsakymų kiekis (59,6%) iš visų tirtų šios pozicijos frazių pats didžiausias. Akcentinėje pozicijoje esančio skaitvardžio *antra* adekvataus suvokimo kiekis (61,6%) taip pat beveik didžiausias – geriau šioje pozicijoje buvo atpažintas tik vienskiemenis įvardis *ją* (adekvačių atsakymų kiekis 69,6%). Kadangi skaitvardis *antra*, veikiamas dviejų minėtų faktorių, šlyja silpnai, tai loginio kirčio faktorius, matyt, nėra reikšmingas ($u=0,5 < 1,96$). Prielinksnis *po* nėra veikiamas nei skiemenų skaičiaus, nei funkcinio žodžio reikšmingumo faktoriaus, todėl labai šlyja. Kaip rodo u kriterijus ($u=0,735 < 1,96$), šio ryškaus proklitiko šlijimui loginis kirtis reikšmingos įtakos, matyt, neturi. Remdamiesi mūsų audicinio eksperimento duomenimis, galime sakyti, kad ir skaitvardžio *du* šlijimui loginio kirčio faktorius greičiausiai nėra reikšmingas ($u=1,078 < 1,96$). Palyginę u kriterijaus reikšmes, pastebime, kad loginis kirtis skaitvardžio *du* šlijimui turi, matyt, šiek tiek didesnę įtaką negu skaitvardžio *antra* ir prielinksnio *po* šlijimui. Gal šiuo atveju būtų pravartu tęsti bandymą.

Norėdami patyrinėti frazės ilgio poveikį kai kurių žodžių šlijimui, diktoriaus pateikėme perskaityti tiriamuosius žodžius izoliuotus ir ilgesnėje frazėje (akcentinė pozicija). 2 lentelėje surašyti audicinio eksperimento rezultatai. Apskaičiavę adekvačių atsakymų vidurkius, matome, kad jų skirtumas žymiai viršija kritinę ribą – $u=3,95 > 3,29$ (99,9% tikimybė). Tai rodo, jog frazės ilgis turi reikšmingos įtakos žodžių prišlijimui. Mūsų tyrinėjimo duomenimis, ilgesnėje frazėje labiau negu mikrofrazėje prišlija dviskiemenis prielinksnis *iki* (adekvačių atsakymų skirtumo reikšmingumo kriterijus $u=2,41 > 1,96$) ir vienskiemenis skaitvardis *du* ($u=2,54 > 1,96$). Dviskiemenio skaitvardžio *antra* šlijimui frazės ilgio faktorius nėra labai reikšmingas ($u=1,91 < 1,96$). Mat ir mikrofrazėje, ir ilgesnėje frazėje skaitvardis *antra* nėra labai linkęs šlietis prie gretimo žodžio.

2 lentelė. Frazės ilgio įtaka žodžių šlijimui

Mikrofrazė	Ilgesnė frazė	$n \geq n_p$
<i>Ikitarybinio</i> } 65,6% <i>Iki tarybinio</i> }	<i>Tęsis ikitarybinio</i> } 56% <i>Tęsis iki tarybinio</i> }	2,41 > 1,96
<i>Dužus</i> } 68% <i>Du žus</i> }	<i>Pasakyk: dužus</i> } 58% <i>Pasakyk: du žus</i> }	2,54 > 1,96
<i>Antraklase</i> } 69% <i>Antra klase</i> }	<i>Džiaugiuos antraklase</i> } 61,6% <i>Džiaugiuos antra klase</i> }	1,91 < 1,96
Vidutiniškai 67,5%	Vidutiniškai 58,5%	3,95 > 3,29

Paiškinimai tie patys, kaip ir 1 lentelėje.

**ВЛИЯНИЕ НЕКОТОРЫХ ФАКТОРОВ ФРАЗЫ НА УДАРНОСТЬ
ДИНАМИЧЕСКИ НЕУСТОЯЧИВЫХ СЛОВ
(Аудиторский анализ)**

Резюме

В статье на основании аудиторского анализа делается вывод, что факторы фразы — логическое ударение и длина фразы — имеют значительное влияние на ударность некоторых динамически неустойчивых слов. Соседство слова, на которое падает логическое ударение, усиливает динамическую нагрузку исследуемых слов. Наблюдается более сильное примыкание динамически неустойчивых слов во фразах, которые длиннее микрофразы.

LITERATŪRA

- Mauricaitė, 1984 — Mauricaitė V. Kai kurių žodžių nestabilus akcentinis prišlijimas. — Jaunųjų filologų darbai, I (2-osios jaunųjų mokslininkų konferencijos medžiaga). — V., 1984, p. 60—64.
- Mikalauskaitė, 1975 — Mikalauskaitė E. Lietuvių kalbos fonetikos darbai. — V., 1975, 248 p.
- Pakerys, 1971 — Pakerys A. Psichoakustinis balsių panašumas. — Kalbotyra, 1971, t. 23(1), p. 17—33.
- Strimaitienė, Girdenis, 1978 — Strimaitienė M., Girdenis A. Priebalsių junginių trukmė kaip atvirosios sandūros indikatorius bendrinėje lietuvių kalboje. — Kalbotyra, 1978, t. 29(1), p. 61—68.
- Strimaitienė, 1983 — Strimaitienė M. Išorinė atvirosi sandūra bendrinėje lietuvių kalboje (audicinis tyrinėjimas). — Kalbotyra, 1983, t. 34(i), p. 61—66.
- Зиндер, 1979 — Зиндер Л. Р. Общая фонетика. — М., 1979. — 312 с.

Иванова-Лукьянова, 1971 – Иванова-Лукьянова Г. Н. Об ударности динамически неустойчивых слов. – В кн.: Развитие фонетики современного русского языка. М., 1971, с. 170–189.

Светозарова, 1982 – Светозарова Н. Д. Интонационная система русского языка. – Л., 1982. – 175 с.

Урбах, 1964 – Урбах В. Ю. Биометрические методы. – М., 1964. – 415 с.

Цеплитис, 1974 – Цеплитис Л. К. Анализ речевой интонации. – Рига, 1974. – 272 с.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
1983 m. gruodžio 28 d.